

УДК 821.161.2.09+821.161.3.09

Ірина Ворон

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ СТАТТЯХ МАКСИМА БОГДАНОВИЧА І ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглядаються концепції національної літератури Максима Богдановича і Лесі Українки на базі літературно-критичних статей. В основу дослідження покладений компаративістичний метод.

Ключові слова: літературний процес, націрнальна культура, критика, патріотизм, нардна поезія.

Voron I. Conception of National Literature in the Literary-critical articles by M. Bogdanovich and Lesya Ukrainka. This article shows the conception of National Literature by M. Bogdanovich and Lesya Ukrainka on the basis of some Literary-critical articles. The basis of this investigation is the comparative method.

Key words: literary process, natsirnal'na culture, criticism, patriotism, nardna poetry.

Кінець XIX – початок XX століття став справді революційним часом для багатьох так званих „маргінальних” (у відношенні до розвинених європейських культур) літератур. На жаль, масштаби цієї „революції” більш ґрунтовно критика змогла роздивитися та адекватно оцінити лише в умовах постмодерної дійсності. Традиційна модель модерністичної творчості і європейського літературного процесу в цілому, що була заснована на визнанні єдиного західноєвропейського еталону, не витримує сучасної критики, оскільки умови формування того ж французького модернізму істотно відрізняються від умов формування подібного літературного явища в українській і білоруській літературах. Тому доцільно було б говорити про існування оригінальних літературних утворень – національних варіантів європейського модернізму, які, крім типологічних сходжень, мають ще й свої особливі риси і вартості.

До складу цих молодих літератур відносилися українська й білоруська літератури, і їх шлях до всесвітнього визнання був прокладений перш за все зусиллями найталановитіших митців свого часу. Леся Українка зазначала: „Вопрос о праве на существование той или другой из маленьких литератур решается не столько теорией,

скільки практикою, т. е. присутствием в данной литературе сильных и оригинальных талантов” [4, 62]. Саме такими митцями й були у своїх літературах М. Богданович і Леся Українка. Їм довелося стати тими авторитетними постатями в літературі, які певною мірою визначали шлях розвитку національної культури. Перед митцями стояло складне завдання: знайти баланс між „включенням” літератури у всесвітній літературний контекст і намаганням зберегти свою національну відмінність. Тільки за умови гармонійного поєднання цих двох позицій можна було сподіватися на прорив літератури до більш якіснішого рівня, адекватного часу і рівню європейської культури.

М. Богданович і Леся Українка виступали за оновлення мистецьких шляхів (у тому числі й за рахунок акумулювання досвіду європейської культури). Будучи людьми високоосвіченими, вихованими на кращих зразках світової літератури, вони дуже гостро відчували брак такої обізнаності серед сучасних митців і критиків. Так, Леся Українка вимушена була в журналі „Жизнь” за 1900 рік захищати Ольгу Кобилянську перед галицькими критиками, що звинувачували письменницю у надмірі „німеччини” в її творах: „По крайней мере г-жа Кобылянская сама находит, что эта „немеччина”, к которой так презрительно относятся галицкие собраты, вывела её в люди, открыла для неё мир идей, познакомила её с мировой литературой и научила любить и понимать искусство. Действительно, эстетический и идейный уровень развития у г-жи Кобылянской гораздо выше, чем у тех буковинских и галицких писателей, которые развивались под влиянием только исключительно местной и польской литературы...” [4, 68]. Більше того, Леся Українка висловлює думку, що саме цей вплив німецької літератури на О. Кобилянську та її творчість розвинув той образ думок, якого так не вистачало сучасній українській літературі на шляху до формування нової естетичної і національної свідомості: „...парадоксальный дух Ницше развил у молодой буковинской писательницы гораздо большую смелость мысли и воображения, чем мы привыкли видеть у большинства писателей-русинов. Протест личности против среды и неизбежно сопровождающие его порывы *ins Vlaai* составляют необходимый момент в истории литературы каждого народа; этот момент, по-видимому, только теперь наступил для малорусской литературы... Подобное литературно-общественное настроение вызывало в своё время необычайный подъём худо-

жественного творчества у других народов; можно думать, – так как на это есть указания, – что такое настроение не пройдет бесплодно и для малорусской литературы” [4, 70]. Очевидно, що Леся Українка усвідомлювала значущість сучасної „епохи” для подальшого розвитку національної культури, а тому дуже вимогливо ставилася до митця і до права ним називатися. Засуджуючи примітивізм, обмеженість думки, вона завжди цінувала професіоналізм, здатність до саморозвитку, самовдосконалення, постійної роботи над собою.

Подібна вимогливість до власної особи і до творчості в цілому об’єднує Лесю Українку з Максимом Богдановичем. Незвичайна працелюбність, творчий „сальєризм” разом з освіченістю, ерудованістю і особливим естетизмом синтезувалися в особі поета і критика.

Стан білоруської літератури на початку ХХ століття був досить важким, тому Богдановичу довелося багато в чому бути першопрохідцем, а ця роль не обіцяла легких шляхів. Саме він своїми критичними оглядами літератури і її розвитку започаткував професійну білоруську критику, саме він вказав на необхідність надання національній літературі більшої „європейськості”, пропонуючи митцям брати за зразок найкращі твори світової літератури: „Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам давала светавая (найчасцей еўрапейская) паэзія. Гэта апошняя праца павінна ісці поўным ходам. Было б горш, чым нядбальствам, нічога не ўзяць з таго, што соткі народаў праз тысячы год сабіралі ў скарбніцу светавай культуры” [2, 291].

Досконало володіючи декількома іноземними мовами і багато перекладаючи з них, віртуозно оперуючи античними поетичними формами, М. Богданович хотів довести, що білоруська мова може зазвучати по-іншому: витончено і прекрасно. За це консервативна, соціально заангажована критика того часу звинуватила поета у штучнім естетстві і навіть декадентстві. Адже потяг до прекрасного, бажання краси й гармонії аж ніяк не могли поєднатися у свідомості деяких критиків із актуальними на той час завданнями літератури пропагування національних цінностей, патріотичним змаганням за незалежність держави і т. п. Максиму Богдановичу на власному прикладі довелося руйнувати цей народницький стереотип сприйняття мети літератури і засобів її досягнення. Прекрасна мета мусить

бути втілена в не менш прекрасну форму. Що ж стосується закидів поету-естету в декадентстві, то відома білоруська дослідниця І. Богданович слушно зауважила: «...ён, абсалютна тэхнічна валодаючы еўрапейскімі мовамі, шмат перакладаючы з іх (асабліва з французкай – айчыннай мовы дэкадансу), выдатна ведаў адрозненне паміж гэтай плынню і сваёй эстэтычнай праграмай. Для яго „дэкадэнцкая” плыннь была адной з тых літаратурных „майстэрняў” Еўропы, у якую трэба было „зазірнуць” і беларускай літаратуры, каб не выбівацца з еўрапейскага агульнакультурнага кантэксту. М. Багдановіч прыгожа „справіўся” з дэкадансам, стварыўшы некалькі натуралістычна-эратычных вершаў» [1, 179].

Слід відзначити, що в публіцистиці Максима Богдановича спостерігається невизначеність термінів „модернізм”, „символізм”, які вживаються у нього найчастіше в негативному сенсі. Наприклад, аналізуючи у статті „Слаі і глыбы” поему „Адвечная песня” Янки Купали, він зазначає: „Што датыкаецца да найслабейшага боку паэмы, дык – на наш погляд – гэта грубы сімвалізм, прыпамінаючы дзе-якія кепскія месцы з твораў расійскага пісьменніка Л. Андрэева” [2, 187]. Далі читаємо: „Праўда, вершаў цаліком добрых з боку формы ў Купалы і цяпер яшчэ няшмат, да таго ж і змест іх не адзначаецца асаблівай глыбінёй і надзвычайнасцю, складаючыся з старых грамадзянскіх і горкаўскіх матываў ды з водгукаў так званага мадэрнізму...” [2, 187]. Під відголосками модернізму розуміюцца окремі екзотичні вкраплення у вигляді тем, мотивів, не пов’язаних із громадянськими темами. У цій же статті знову зустрічаємо: „Адзін толькі Власт здалеў даць у сваіх абразках нешта цэннае. На жаль, ён іншы раз даволі моцна нагадуе польскіх мадэрністаў (гл. „Мары”)...” [2, 191]. Подібне сприйняття термінів „модернізм” і „символізм” пояснюється, перш за все, незрілістю білоруської літературознавчої думки, внаслідок чого вони взаємозамінюють один одного і часто ототожнююцца із декадансом. З іншого боку, М. Богданович помічає, що саме ця „сумна поетичність” В. Ластовського (відомого в літературі під псевдонімом Власт) є найкращою особливістю його таланту, а в побутових оповіданнях ця риса втрачається, внаслідок чого твір стає тенденційним і виглядає „ўсё гэта бледна, нудна, бяскрыла”. Тому критик розуміє, що існує потреба в естетизації мистецьких шляхів, нехай і за рахунок „так званого модернізму”. У статті „Забутий шлях”

він із задоволенням відзначає: «Куды большую ўвагу звяртае на сябе тое, што за восем-дзесяць год свайго праўдзівага існавання наша паэзія прайшла ўсе шляхі, а пачасці і сцэжкі, каторыя паэзія еўрапейская пратаптывала болей ста год. З нашых вершаў можна было б лёгка зрабіць „кароткі паўтарыцельны курс” еўрапейскіх пісьменніцкіх напрамкаў апошняга веку. Сентыменталізм, рамантызм, рэалізм і натуралізм, урэсьце, мадэрнізм – усё гэтае, іншы раз нават у іх рожных кірунках, адбіла наша паэзія, праўда, найчасцей бегла, няпоўна, але ўсё ж ткі адбіла. Вялікую ўнутраную рухавасць мае яна – аб гэтым не можа быць і споркі» [2, 287].

Указуючы на важлівісьць засвоєння моладзі літэратурай досвіду развіненой еўрапейскай культуры, Максим Богдановіч гостро відчуваў неабходнісьць пошуків свого власнаго, нацiональнаго шляху, який би був відображєнням духу народу, його самої суті: „І ўсё ж, хоць многа шляхоў прайшла пры сваім развіцці наша паэзія, але адзін дасюль яшчэ абмінае яна – свой родны, беларускі шлях, праложаны праз соткі год народнай песеннай працы...” [2, 287]. Будучи добре абізнаным з культурай не тiльки свого, але й iншых народiв, він помічає: „Як кожны народ мае сваю нацыянальную душу, так ён мае і свой асаблiвы склад (стыль) творчасці, найбольш прыдатны да гэтай душы. Ёсць ён і ў нас, беларусаў, і мы мусiма звярнуцца да яго, каб улажыць што-небудзь сваё ў скарбнiцу светавой культуры, каб улiць у нашу паэзію свежыя сокі, каб стаць блiжэй да душы роднага народа, лепі паталiць яе смагу і запраўды ўзяцца за вялікую працу: развіццё беларускай народнай культуры” [2, 288]. А до цього часу, на його думку, „бiлоруськостi” в лiтэратурi майже не было: „Беларускiх вершаў у нас яшчэ не было – былі толькi вершы, пiсанья беларускай мовай” [2, 288]. «Замала „беларускасці” было (апрыч Чачота ды Петрука з-пад Крошына, ды яшчэ, быць можа, Баршчэўскага) у нашых даўнейшых песняроў, творы каторых мы ведаем, замала яе і ў сучаснiкаў. Адзiн толькi Каганец, пiшучы вершы, аглядаўся на народную песню, намагаўся, каб яны былі праняты яе духам і яе прыкметамi» [2, 287]. Але М. Богдановіч так само застерiгав мiтцiв вiд небезпекi формальнаго наслiдування народнай пiсеннай поезii без вiдчування духу народу, який творив її протягом багатых вiкiв. Завдання це досить складне, але iнодi поодиноким мiтцям все ж такi вдавалася його виконати, і критик

наводить приклад результату такої творчості: «Аднак, хоць і зрэдку, Каганец падвышаўся да праўдзівай творчасці, і тады ў яго вынікалі такія вершы, як „Кабзар” („Наша ніва”, 1909 г.) – рэч самародная, веючая народным духам і пакідаючая моцнае ўражанне» [2, 288]. Ён ішоў шляхам справжньої народнай творчості, і справді небезпечно, «...бо што такое „народны дух”? На ім няма ні кляйна, ні пломбы, а таму пад яго прыкрыццём, канечне, будуць занасіцца ў нашу пісьменнасць і наслідаванні з велікарускай ды ўкраінскай народнай паэзіі, пад уплыў каторых так лёгка падпасці, і ўласныя нікчэмныя выдумкі, і яшчэ шмат чаго» [2, 290]. Такім чынам, Максим Богдановіч, пропонуячы митцям звернуцца да „забутога шляху” нацыянальнага відроджэння, зовсім не шукаў лёгкіх доріг, але гэты шлях якнайкраще адпавідаў патрэбі іманентнага развітку нацыянальнай літаратуры данага перыяду.

Глыбінне разумення народу, яго внутрышняй суті складае світоглядную аснову творчості Лесі Українкі. Вона заўжды выступала проці тенденцыйнага, примітывнага зображэння народу, характэрнага народніцкай літаратуры, таму ёй асабліва імпонуваў стыль В. Стефаніка (ст. „Малорусские писатели на Буковине”): „В. Стефанік – не народнік; яго „народ” не яўляецца носіцелем якіх-то „устоев” і добродетелей, неізнаных „гнилой интеллигенции”, но именно отсутствие этих устоев и добродетелей, раскрытое умелой и любящей рукой, производит на мыслящих и чувствующих читателей более сильное, более глубокое и – более плодотворное впечатление, чем все, проникнутые, конечно, наилучшими намерениями, панегирики идеализированному народу в народнической литературе” [4, 74]. Поэтка захоплюецца глыбіною разумення пісьменніком суті народнага жыцця, яго внутрышняга ества.

Лесья Українка послідовна відстоюе пазіцыю „европейскага” разумення такіх паняць, як „народ”, „народніць”, „нація”, „нацыянальнасьць”, „патрыотызм”, „народна поэзія”. Так, у статці „Два напраўлення ў новай італьянскай літаратуры” яна торкаецца праблемы народнай поэзіі: „Аду Негры часта называюць народнай поэтэссы, і калі разумюць пад словам „народ” рабочыя класы, а народным поэтам лічаць таго, хто воспевае жыць і выражае стремленьня гэтых класоў, то такое названне ўвусне верна па адношэнню к Аде Негры. Калі ж народным поэтам называць таго, хто усвоіў не

только идеи, но и самую форму народной поэзии, то такое определение совсем не подходит к этой поэтессе” [4, 31]. Отже, право називатися народним поетом має той, хто зміг насамперед пройнятися духом народу, його внутрішнім життям. Л. Дорошко слушно зауважила: «Народний поет у розумінні Лесі Українки той, хто торкнувся цілющих і рятівних глибин народних, обрав „шлях всередину”. „Шлях всередину” є одним із універсальних шляхів мистецтва. Для Лесі Українки він є її своєрідною релігією і творчим методом» [3, 33].

Пошуки шляхів оновлення національної літератури, її подальшого ефективного розвитку вилилися у літературно-критичній спадщині Максима Богдановича і Лесі Українки в концепцію модернізації літератури. Власне вони спричинилися до розширення ідейно-естетичних рамок національних літератур, зробивши їх відкритими для європейського контексту. І хоча іноді теорія, викладена в літературно-критичних статтях і публіцистиці, не встигала за практикою (літературною творчістю митців), вона безсумнівно стала підмурком для творення „нової” модерної літератури.

Література

1. Багдановіч І. Авангард і традиція: Бел. паэзія на хвалі нац. адраджэння.– Мн.: Бел. навука, 2001.– 387 с.
2. Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т.– 2-е выд.– Мн.: Бел. навука, 2001.– Т. 2.– 600 с.
3. Дорошко Л. Формування нового естетичного простору в публіцистичній і епістолярній спадщині Максима Богдановича і Лесі Українки // Максим Багдановіч – празаік, крытык, публіцыст: Матэрыялы навук.-практ. канф. (Мінск, 29 ліст., 2005).– Мн.: РІВШ, 2006.– С. 27–37.
4. Українка Л. Зібрання творів: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1977.– Т. 8.– 317 с.